

मानवी अधिकारांचे संरक्षण करण्यात स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका

विनोद मन्साराम बडवाईक

सहाय्यक प्राध्यापक व वाणिज्य शाखा प्रमुख

राष्ट्रपिता मा. गांधी कला, वाणिज्य व विज्ञान

महाविद्यालय, सावली जि. चंद्रपूर

Email :- badwaik.vinod@gmail.com

Mob.No.: 7499076187

सारांश -

“ लोकांचे मानवी हक्क नाकारणे म्हणजे त्यांच्या मानवतेला आव्हान देणे ” -नेल्सन मंडेला

मानवी समाजाच्या अस्तित्वासाठी आणि कल्याणासाठी मानवी अधिकार आवश्यक आहेत. मानवाधिकारामुळे व्यक्तीचे स्वातंत्र्याचे हक्क, जीवन जगण्याचा हक्क तसेच गुलामी आणि छळ इ.पासून रक्षण करतात. ही जागतिक स्तरावर स्वीकारलेली तत्त्वे आहेत. मात्र, या अधिकारांची प्रत्यक्ष स्वीकृती आणि त्यांचा उल्लेख करणारे कायदे यामध्ये बरीच तफावत असल्याचे आढळून येते. समाजातील बहुतांश दुर्बल घटक बरेचदा मानवी अधिकारासंबंधित वर्तमान कायदेशीर रचनेचा सामना करू शकत नाहीत. म्हणूनच मानवी अधिकाराच्या रक्षणासाठी स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे. स्वयंसेवी संस्था किंवा एनजीओ या अशासकीय संस्था आहेत. शासनापासून त्यांचे स्वतंत्र अस्तित्व आहे. आज जगभरामध्ये स्वयंसेवी संस्थांचे क्षेत्र झपाट्याने विकसित होत आहे. सध्या युनायटेड स्टेट्समध्ये जवळपास 1.5 दशलक्ष स्वयंसेवी संस्था कार्यरत आहेत. गरीबी, दारिद्र्य, निरक्षरता, लैंगिक विषमता तसेच इतर सामाजिक अनिष्ट रूढी - प्रथांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी प्रयत्न करतात. अलीकडच्या काळात जगभरातील मानवी अधिकाराचे महत्त्वपूर्ण मुद्दे तसेच जगभरात मानवी अधिकार सुनिश्चित करण्यासाठी योग्य पावले उचलली जात असतानाही, मानवी अधिकाराचे उल्लंघन होतांना आढळून येत आहे.

जगातील अनेक संस्था मानवी हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी तसेच मानवी हक्कांचे उल्लंघन थांबवण्यासाठी समर्पितपणे कार्य करतात. आज स्वयंसेवी संस्थांची व्याप्ती वाढलेली आहे. 1993 मध्ये युनायटेड नेशन्सने आयोजित केलेल्या व्हिएन्ना कॉन्फरन्समध्ये जगभरातील सुमारे 840 स्वयंसेवी संस्थांनी भाग घेतला होता, यामध्ये जागतिक मानवाधिकाराच्या संरक्षणासाठी एकत्रितपणे अभियान चालविण्याचे ठरविले होते. स्वयंसेवी संस्था मानवतेच्या कल्याणासाठी कार्य करतात आणि मानवी अधिकारांचे उल्लंघन करणाऱ्या व्यक्तींची माहिती गोळा करून विविध एजन्सींना ती माहिती पुरवितात. तसेच समाजातील लोकांना जागरूक करून मानवी अधिकारांच्या महत्त्वाबद्दल शिक्षित करतात.

बिजशब्द - स्वयंसेवी संस्था, मानवी अधिकार, उल्लंघन संरक्षण, मानवाधिकार आणि भारत,

प्रस्तावना -

स्वयंसेवी संस्था किंवा एनजीओ या अशासकीय संस्था आहेत. शासनापासून त्यांचे स्वतंत्र अस्तित्व आहे. आज जगभरामध्ये स्वयंसेवी संस्थांचे क्षेत्र झपाट्याने विकसित होत आहे. सध्या युनायटेड स्टेट्समध्ये

जवळपास 1.5 दशलक्ष स्वयंसेवी संस्थां कार्यरत आहेत.

स्वयंसेवी संस्थेचा थोडक्यात इतिहास समजून घेणे आवश्यक आहे. "NGO" हा शब्द अलीकडचा काळातील असला तरी, त्याची संकल्पना फार जुनी आहे. सुरुवातीच्या काळात, बहुतेक धार्मिक आदेश हे NGO म्हणजेच स्वयंसेवी संस्थेच्या माध्यमातून प्रसारित केले जात होते. परंतु 19 व्या शतकाच्या मध्यापर्यंत बऱ्याच गोष्टींमध्ये बदल झाला. महिलांच्या अधिकारांवर, शांततेवर किंवा त्यांची गुलामी नष्ट करणाऱ्या आंतरराष्ट्रीय स्वयंसेवी संस्था अस्तित्वात होत्या. मात्र त्या काळातील सर्वाधिक प्रभावशाली संस्था आज अस्तित्वात दिसत नाहीत. परंतु त्या संस्थेचा एक आकर्षक इतिहास आहे. 1835 मध्ये ऑगस्टे गोडे यांनी द इंटरनॅशनल शिपरेक संस्था स्थापन केली होती. या संस्थेच्या माध्यमातून त्यांनी जहाजाच्या अपघातात जखमी झालेल्या लोकांना मदत केली. 1837 पर्यंत या संस्थेचा युनायटेड स्टेट्स, युरोप, ब्राझील, चीन आणि ऑट्टोमन साम्राज्य इ. ठिकाणी शाखा स्थापन केल्या. परंतु, काही कालावधीनंतर या संस्थेचे जर्नल संपादक आणि ऑगस्टे गोडे यांच्यामध्ये वाद सुरू झाला आणि संस्थेचा अस्तित्वाला धोका निर्माण झाला.

मानवी समाजाच्या अस्तित्वासाठी आणि कल्याणासाठी मानवी अधिकार आवश्यक आहेत. मानवाधिकारामुळे व्यक्तीचे स्वातंत्र्याचे हक्क, जीवन जगण्याचा हक्क तसेच गुलामी आणि छळ इ.पासून रक्षण करतात. ही जागतिक स्तरावर स्वीकारलेली तत्त्वे आहेत. मात्र, या अधिकारांची प्रत्यक्ष स्वीकृती आणि त्यांचा उल्लेख करणारे कायदे यामध्ये बरीच तफावत असल्याचे आढळून येते. समाजातील बहुतांश दुर्बल घटक बरेचदा मानवी अधिकारासंबंधित वर्तमान कायदेशीर रचनेचा सामना करू शकत नाहीत. म्हणूनच मानवी अधिकाराच्या रक्षणासाठी स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका महत्वपूर्ण आहे.

आज स्वयंसेवी संस्थांची व्याप्ती वाढलेली आहे. 1993 मध्ये युनायटेड नेशन्सने आयोजित केलेल्या व्हिएन्ना कॉन्फरन्समध्ये जगभरातील सुमारे 840 स्वयंसेवी संस्थांनी भाग घेतला होता, यामध्ये जागतिक मानवाधिकाराच्या संरक्षणासाठी एकत्रितपणे अभियान चालविण्याचे ठरविले होते. स्वयंसेवी संस्था मानवतेच्या कल्याणासाठी कार्य करतात आणि मानवी अधिकारांचे उल्लंघन करणाऱ्या व्यक्तींची माहिती गोळा करून विविध एजन्सींना ती माहिती पुरवितात. तसेच समाजातील लोकांना जागरूक करून मानवी अधिकारांच्या महत्त्वाबद्दल शिक्षित करतात.

स्वयंसेवी संस्थां -

अशासकीय स्वयंसेवी संस्था मानवी अधिकारांच्या संवर्धन आणि संरक्षणासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावते. विशेषतः विकसनशील देशात, एनजीओची संख्या सर्वात जास्त आहे ज्यांचे कार्य मानवी हक्कांच्या प्रचार आणि संरक्षणासह मानवाच्या कल्याणासाठी विविध भागांमध्ये पसरलेले आहे.

कॅप इंटरडिझफनॅरिटीज -

कायदेशीर संसाधन केंद्र ही दक्षिण आफ्रिकेत स्थापन झालेली एक मानवाधिकार संघटना आहे आणि तिचे कार्यालय जोहान्सबर्ग येथे आहे. कॉन्स्टिट्यूशनल लिटिगेशन युनिट, केप टाऊन, डर्बन आणि ग्रॅहमटाउन इ. चा समावेश.

ऍम्नेस्टी इंटरनॅशनल -

ही 1961 साली स्थापन झालेली एक महत्त्वाची आणि सुप्रसिद्ध आंतरराष्ट्रीय गैर- सरकारी संस्था आहे.

या संस्थेचे 25 दशलक्षाहून अधिक सदस्य आहेत. मानवी हक्कांपासून वंचित राहण्यासाठी आणि मानवी हक्कांच्या संरक्षणासाठी समर्थन आणि लढा देण्यासाठी सतत कार्यरत आहे.

न्यूयॉर्क, युनायटेड स्टेट्स -

ही एक ना- नफा, समुदाय- आधारित, गैर- सरकारी संस्था आहे जी अंधत्व आणि इतर दृष्टी समस्यांवर उपचार आणि प्रतिबंध यावर लक्ष केंद्रित करते. हे ऑस्ट्रेलिया, पॅसिफिक, दक्षिण आणि दक्षिण पूर्व आशिया आणि आफ्रिकेत कार्यरत आहे.

फ्रेड होलोज फाउंडेशन -

मानवी हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी राष्ट्रीय स्तरावर एनजीओची भूमिका गैर- सरकारी संस्थांना सेवा प्रदाता म्हणून विकासात्मक घटकामध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. मोठ्या प्रमाणावर समाज. विकासाच्या क्षेत्रात अनेक स्वयंसेवी संस्थांनी पुढे येऊन क्षमता वाढवण्याची उणीव भरून काढण्यासाठी पुढाकार घेतला आहे. उदाहरणार्थ सुलभ चळवळ ही दलित समाजाच्या हितासाठी आणि कल्याणासाठी देशातील एक सामाजिक चळवळ आहे. सुलभ चळवळ. दलितांच्या भल्यासाठी आणि कल्याणासाठी, सार्वत्रिक स्तरावर आणि विशेषतः सफाई कामगारांचे निर्मूलन आणि त्यांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी ही देशातील एक मोठी सामाजिक चळवळ आहे.

चाइल्ड रिलीफ अँड यू (CRY) -

ही एक स्वयंसेवी संस्था आहे जी लहान मुलांच्या उत्थानासाठी कार्य करते. विविध कारणामुळे ज्याचे बालपण हिरावले गेले अशा मुलांना मदत करण्याचे कार्य करते. द बारस्टॉर्म विरुद्ध बालमजुरी ही 'युथ फॉर व्हॉलंटरी अॅक्शन' (YUVA) ची संयुक्त मोहिम आहे. या मोहिमेला सध्या आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटनेने पाठिंबा दिला आहे आणि शिक्षणाच्या तरतुदीद्वारे बालमजुरीचे पुरोगामी उच्चाटन करण्यासाठी, कायदेविषयक बदलांसाठी जागरूकता मोहिमेचे आयोजन करणे आणि मुलांना गुलामगिरीतून बाहेर काढण्यासाठी संपूर्ण ताकदीने काम करत आहे. चेतना आणि सहेली सारख्या इतर काही संस्था स्त्रियांच्या रात्रीच्या संरक्षण आणि प्रचारात त्यांचे सकारात्मक प्रयत्न करीत आहेत. लिंगभेद आणि भेदभाव विरुद्ध त्यांच्या हक्कांसाठी लढण्यासाठी महिलांना मोफत कायदेशीर मदत मिळते. कौटुंबिक हिंसाचार आणि बाल शोषण इत्यादीपासून संरक्षण. 1988 मध्ये फुलपाखरे ही एक गैर- सरकारी संस्था सुरू करण्यात आली आहे या संस्थेच्या माध्यमातून रस्त्यावरील आणि काम करणाऱ्या मुलांसाठी एक कार्यक्रम सुरू केला आहे. याच्या उपक्रमांमध्ये अनौपचारिक शिक्षण, मुलांसाठी बचत योजना, व्यावसायिक प्रशिक्षण, बाल सभा आयोजित करणे आणि मुलांच्या हक्कांसाठी जागरूकता निर्माण करणे, बाल मजदूरी दूर करणे यांचा समावेश आहे.

रामकृष्ण मिशन सेवा गृह -

ही एक स्वयंसेवी संस्था 1900 मध्ये वाराणसीमध्ये स्थापन झाली आणि ती रामकृष्ण मिशनची एक शाखा बनली. ही संस्था उत्तर प्रदेशातील शाळा, झोपडपट्ट्या आणि गावांमधील अत्यावश्यक आरोग्य समस्यां तसेच शैक्षणिक कार्यक्रम यासारख्या कार्यक्रमाशी संबंधित आहे.

मानवाधिकार आणि भारत -

मानवी अधिकारांबद्दल लोकांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्याच्या उद्देशाने 10 डिसेंबर रोजी जगभरात

आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार दिन साजरा केला जातो. कैलाश सत्यार्थी, एक भारतीय मानवाधिकार कार्यकर्ते, 2014 मध्ये बाल तस्करी आणि शोषणाविरुद्ध केलेल्या प्रयत्नांसाठी नोबेल शांतता पुरस्कार जिंकला. मात्र, भारतात मानवी हक्कांची परिस्थिती अजूनही फारसी चांगली नाही. न्यायबाह्य हत्या, बलात्कार, कौटुंबिक हिंसाचार, कोठडीतील मृत्यू इ. आणि यांसारखे विविध मानवी हक्कांचे प्रश्न अजूनही प्रचलित आहेत. 2019 मध्ये, छळविरोधी राष्ट्रीय मोहिमेने भारतात सुमारे 125 कोठडीतील मृत्यूची नोंद केली. पुढे, दक्षिण आशियाई दहशतवाद पोर्टलकाश्मीर आणि माओवादी प्रभावित भागात दहशतवाद आणि बंडखोरीमुळे 63 नागरिकांचा मृत्यू झाल्याची नोंद आहे. कोविड-19 साथीच्या रोगाने देशाला उद्ध्वस्त केले आहे, कॉमनवेल्थ ह्युमन राइट्स इनिशिएटिव्ह इन इंडियाने पोलिसांच्या मारहाणीमुळे देशव्यापी लॉकडाऊन दरम्यान 15 मृत्यूची नोंद केली आहे. राजकीय नेतृत्वाने वेळोवेळी देशातील सर्व स्तरांवर मानवी हक्कांचे प्रश्न सोडविण्याची हमी दिली आहे, परंतु त्याचा काहीही उपयोग झालेला दिसत नाही. तथापि, मानवाधिकारांचे उल्लंघन करणाऱ्यांना मदत पुरवण्यात मानवाधिकार स्वयंसेवी संस्थांनी महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे.

निष्कर्ष -

शांतता, विकास आणि मानवाधिकार हे मूलतः परस्परसंबंधित, परस्परावलंबी आणि अविभाज्य आहेत. स्वयंसेवी संस्था जनमत संकलित करतात आणि मानवी हक्कांचे संरक्षण, छळ इ. काही मुद्द्यांवर सरकारवर दबाव आणून समाजात मोठे योगदान देतात. ते गरीब लोकांच्या बाजूने न्यायव्यवस्थेकडे जातात आणि मिळवून देण्याचा प्रयत्न करतात. स्वयंसेवी संस्था विशेषतः विकसनशील देशांमध्ये मानवी हक्कांच्या विकासासाठी विशेष भूमिका बजावतात. गैर- सरकारी संस्था मानवी हक्कांच्या संरक्षणासाठी मूलभूत स्तरापासून राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर काम करतात. एनजीओ ही समाजाच्या आवाजासारखी भूमिका बजावते कारण समाजातील बहुतेक लोक गोष्टींबद्दल त्यांचे विचार आणि मत व्यक्त करू शकत नाहीत. प्रत्येक मानवाला काही मूलभूत मानवी हक्क आहेत जे त्यांना न घाबरता किंवा भुसभुशीतपणे उपलब्ध आहेत आणि काही प्रकारचे मानवी हक्क संयुक्त राष्ट्रांनी संरक्षित केले आहेत.

वार्षिक किंवा द्विमासिक स्वयंसेवी संस्थांनी मानवाधिकारांच्या जागृतीसाठी वारंवार कार्यक्रम सुरू केले पाहिजेत, एनजीओंना परदेशातून आणि भारतातून अधिक मदत मिळणे आवश्यक आहे जे त्यांचे कार्य पूर्ण करण्यासाठी उपयुक्त ठरेल. स्वयंसेवी संस्थांनी त्यांचे कार्यक्षेत्र किंवा मानवी हक्कांचे संरक्षण किंवा संवर्धन किंवा त्यांचे त्वरित उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी त्यांचे उद्दिष्ट निश्चित केले पाहिजे. दीर्घकालीन आधारावर जेथे शक्य असेल तेथे धोरणात्मक विचार लागू केला पाहिजे. प्रत्येक स्वयंसेवी संस्थेची स्वतःची कल्पना असणे आवश्यक आहे आणि वैयक्तिक आणि कर्मचाऱ्यांच्या क्रियाकलापांसाठी कामाच्या आराखड्यासह साध्य करावयाच्या प्राधान्यांसह स्पष्ट मार्ग आहेत.

संदर्भ -

- <https://blog-ipleaders-in>.
- <https://www-coe-int>.
- <https://www-legalservicesindia-com>

- <https://www.humanrightscareers.com/issues/what-role-do-ngos-play-in-protecting-human-rights/>
- <https://maharashtratimes.com/human-rights/articleshow/48010661.cms>
- <https://divyamarathi.bhaskar.com/news/MAG-adv-4822164-NOR.html>
- <https://www.unitedforhumanrights.in/voices-for-human-rights/human-rights-organizations/non-governmental.html>

